

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

***Факультет № 6
Кафедра соціології та психології***

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Юридична психологія»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

053 Психологія (практична психологія)

Тема 1 Юридична психологія як наука

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, Бондаренко Л.О.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О. М.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А. А.

План лекції

1. Предмет, об'єкт та задачі юридичної психології.
2. Історія розвитку юридичної психології.
3. Система юридичної психології.
4. Зв'язок юридичної психології з іншими науками.

Рекомендована література:

Основна

1. Берестенко О.Г. Культура професійного спілкування : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. 299 с.
2. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія підручник. Харків: «Право», 2019. 240 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf?PHPSESSID=nj6ug6ammcd6ue7dv5mqs5apt5.
3. Юридична психологія : підручник / за заг. Редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.
4. Юридична психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.Є. Самойлов, М.С. Корольчук, В.М. Корольчук, С.М. Миронець, Г.М. Ржеський. – К. : Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2015. 432 с

Додаткова

5. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Юридична психологія. Альбом схем з коментарями : навчальний посібник / заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсеєва. 3-є вид., доопр. та доп. Київ : КНТ, 2010. 152 с.
6. Бочелюк В.Й. Юридична психологія : навч. посібник. Київ : Центр учб. літ., 2017. 335 с.
7. Кудерміна О. І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності : монографія. Чернівці : Наші книги, 2013. 415 с..
8. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред. В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.

Текст лекції

1. Предмет, об'єкт та завдання юридичної психології.

Історія розвитку юридичної психології починається з VII століття (I-й етап). Однак, поза всяким сумнівом, з початку XX століття і до сьогодні, юридична психологія на радянському, пострадянському та сучасному просторі пройшла основні етапи формування, здобуття, відродження та інтенсивного розвитку та перетворилася у самостійну наукову галузь. За цей період були сформовані основні її теоретичні складові. А саме, предмет, об'єкт, структура, завдання, методи юридичній психології та її місце й значення в системі наукового знання.

Практична спрямованість юридичної психології особливо визначилася в 50-70 роках XIX ст. Так, С. Баршев у роботі відзначав, що жодне питання

кримінального права не може бути вирішене без допомоги психології: "Якщо суддя не знає психології, то це буде суд не над живими істотами, а над трупами". На його думку, психологія потрібна не тільки суддям, але й слідчим, тому що зі скасуванням катувань у їх розпорядженні залишається лише один засіб розкриття злочину - вплив на психіку злочинця. Психологія потрібна і законодавцю, якого вона навчить бачити в злочинці не неприборканого звіра, а людину, яку потрібно перевиховувати, а не діяти на неї "мечем і в'язницею".

Прогресивні юристи другої половини XIX початку XX ст. (Л. Владимиров, Д. Дріль, С. Гогель, А. Коні, Л. Петражицький, В. Чиж, М. Ядринцев та ін.), розуміючи, що лише психологія дозволяє визначити закономірності, детермінуючі поведінку людини, вважали, що юридична психологія повинна скласти наукову основу кримінального права, тобто на її базисі має будуватися вчення про суб'єкт злочину, осудність, зміст покарання.

Юридична психологія – це одна з галузей загальної психології. Виділення юридичної психології як самостійної наукової галузі дослідження та навчальної дисципліни пов'язано з особливими правовими аспектами людської діяльності. Як наука психологія вивчає факти, закономірності та механізми психіки. **Юридична психологія — це галузь психології, яка вивчає закономірності та механізми психіки людини у сфері регульованих правом відносин.**

Об'єктом психології є психіка, **об'єктом юридичної психології - психіка учасника правовідносин, тобто людини в умовах правової взаємодії. Об'єктом вивчення юридичної психології та психології юридичної праці є людина як суб'єкт правоохоронної діяльності і учасник правовідношень.**

Вчені по-різному визначають предмет юридичної психології. Їх різноманітність підкреслює складність цього питання, що обумовлюється необхідністю пояснити предмет юридичної психології і з позиції юридичної науки, і з позиції психологічної науки. Будемо вважати, що **предметом юридичної психології є вивчення закономірностей поведінки людей в системі правових відносин, а також структури і видів юридичної діяльності.**

Юридична психологія — наука, яка досліджує закономірності психіки людини, що виявляються у сфері суспільних відносин, які регулюються правом.

За справедливим зауваженням А. В. Дулова, юридична психологія "покликана вивчати не тільки психічні явища у окремих учасників процесу здійснення правосуддя, відносини між ними, але вона повинна досліджувати психологічні особливості самої діяльності, пов'язаної із здійсненням правосуддя в цілому, її окремих функцій". Юридична психологія покликана розробляти загальні закономірності психологічної науки в їхньому специфічному відображенні - з погляду права. Найбільш докладно в юридичній психології вивчаються психічні властивості особи при здійсненні різноманітних функцій у судочинстві. У цьому відношенні роль і функції учасників судочинства нерівнозначні як за процесуальними, так і за психологічним статусом (слідчий, прокурор, суддя, захисник, експерт, свідок, потерпілий,

підозрюваний, обвинувачений, підсудний та ін.). Юридична психологія вивчає зміни психічних властивостей осіб, щодо яких здійснюється правосуддя. У результаті цього виникає можливість розробляти рекомендації з проведення окремих слідчих дій.

Юридична психологія вивчає психічні явища і властивості, що стосуються формування антисоціальної установки, її джерел, передумов і чинників, які впливають на її розвиток і попередження, форм її можливого прояву, а відтак, і її ранньої діагностики. Її **основною задачею** є науковий синтез юридичних і психологічних знань, розкриття психічних особливостей різних суб'єктів правовідносин, їх психічних станів у різних ситуаціях правовикористання та правоохоронної діяльності. Одним із важливих завдань навчальної дисципліни «Юридична психологія» є формування професійної компетентності майбутніх юристів, удосконалення діяльності правника через регулювання системи взаємовідносин з людьми, розуміння психологічних особливостей їх поведінки, мотивів вчинків, особистісних характеристик.

До задач, вирішуваних юридичною психологією належать також:

- вивчення психології особи юриста (слідчого, прокурора, судді, адвоката та ін.) і його діяльності, психологічних особливостей юридичної процедури;
- розгляд психологічної ефективності дії норм права, правотворчого процесу; дослідження психологічної структури злочину та особи правопорушника, формування антисоціальної установки і методів попереджувальної діяльності;
- вивчення шляхів формування психічної діяльності учасників судочинства з метою найбільш оптимального виконання завдань правосуддя;
- розгляд психологічних основ проведення окремих процесуальних дій з метою найефективнішого здійснення пізнавальної діяльності та її організації;
- дослідження психологічних закономірностей пенітенціарної діяльності з метою розроблення системи заходів, що сприяють корекції поведінки засуджених;
- створення рекомендацій щодо навчання і виховання працівників правозастосовних органів, спрямованих на формування професійно необхідних якостей;
- розроблення практичних рекомендацій для юристів щодо здійснення правотворчої, правозастосовної та правоохоронної функцій;
- забезпечення правозастосовної практики психологічним знанням, розроблення методик психологічної діагностики та судово - психологічної експертизи;
- аналіз психологічних характеристик правового виховання громадян з метою розроблення методів профілактичної діяльності щодо окремих осіб і груп населення.

2. Історія розвитку юридичної психології.

Як більшість нових наук, що виникли на стику різних галузей знання, юридична психологія на перших етапах свого розвитку не була самостійною і не була забезпечена спеціальними кадрами. Питання, які відносяться до цієї

дисципліни, намагалися вирішувати окремі психологи, юристи та вчені, що спеціалізувалися в інших областях знань. Початковий етап розвитку пов'язаний з необхідністю звернення правових наук до психології для вирішення специфічних завдань, які не могли бути вирішені традиційними методами правознавства. Юридична психологія, як і багато інших галузей психологічної науки, пройшла шлях від суто умоглядних побудов до науково-експериментального дослідження.

Становлення юридичної психології як науки визначалося тим, що основні проблеми юриспруденції (особистість злочинця, досудове слідство та судове провадження кримінальної справи, перевиховання засуджених) не могли бути вирішені на рівні суто юридичному чи суто психологічному, а вимагали розробки спеціалізованого методичного інструментарію для вивчення і теоретичної розробки проблематики на межі юридичної та психологічної науки. Саме тому юридичної психології повною мірою стосується ствердження У. Гербарта про те, що психологія має тривалу передісторію і дуже коротку історію. Ще в трактаті давньогрецького філософа Теофраста (IV-III ст. до н.е.) "Характери" є опис окремих соціальних рис, притаманних певним типам особистості.

Одним з перших авторів, який розглянув ряд судово-психологічних аспектів в контексті ідеї гуманізму, був М.М. Щербатов (1733 -1790). У своїх працях він вимагав, щоб закони розроблялися з урахуванням індивідуальних особливостей особистості людини, одним з перших він підняв питання про умовно –дострокове звільнення від покарання. Він позитивно оцінював фактор праці у перевихованні злочинця.

Представляють інтерес і роботи І. Т. Посошкова (1652-1726), в яких давалися психологічні рекомендації щодо допиту обвинувачених і свідків, класифікація злочинців, порушувалися і деякі інші питання.

Поширення ідеї виправлення і перевиховання злочинця зумовило необхідність звернення до психології для наукового її обґрунтування. Над цим на початку XIX сторіччя працювали В.К. Єлпатьєвський, П.Д. Лодій, Л.С. Гордієнко, Х. Штельцер і ін.

Значна кількість робіт з юридичної психології з'явилося в третій чверті XIX ст. Це роботи І.С. Баршева «Погляд на науку кримінального законодавства», К.Я. Яновича-Яневського «Думки про карну юстицію з точки зору психології і фізіології», А.У. Фрезе «Нарис судової психології», Л.Є. Владимирова «Психічні особливості злочинців по новітніх дослідженнях» і деякі інші.

У зазначених роботах висловлювалися думки про чисто прагматичному використанні психологічних знань у конкретній діяльності судових і слідчих органів. Так, І.С. Баршев писав, що якщо суддя не знає психології, то це буде «суд не над живими істотами, а над трупами».

Оформлення юридичної психології як науки.

Кінець XIX – початок XX ст. пов'язані з інтенсивним розвитком психології, психіатрії та ряду юридичних дисциплін (в першу чергу – кримінального права). Ряд вчених, які представляли ці науки в той період,

займали прогресивні позиції (І. М. Сеченов, В.М. Бехтерев, С.С. Корсаков, В.П. Сербський, А.Ф. Коні та ін.).

Розвиток психології, психіатрії і права призвело до необхідності оформлення юридичної психології як самостійної наукової дисципліни. **П.І. Ковалевський в 1899 р. порушив питання про поділ психопатології і правової психології, а також введення цих наук у курс юридичної освіти.**

Приблизно в цей же період розгорнулася боротьба між антропологічною та соціологічною школами кримінального права. Родоначальником антропологічної школи був Ч. Ломброзо, який створив теорію «уродженого злочинця», який в силу своїх природних особливостей не може бути виправлений.

Представники соціологічної школи використовували ідеї утопічного соціалізму і надавали вирішального значення в поясненні причин злочинності соціальним чинникам. Деякі ідеї соціологічної школи несли в собі прогресивні для свого часу елементи.

На початку XX ст. в юридичній психології починають використовуватися експериментальні методи дослідження.

До початку XX століття юридична психологія вже сформувалась як самостійна галузь наукового знання, що мало своє підтвердження з введенням у 1906 році швейцарським психологом Едуардом Клапаредом (1813–1940) терміна «**юридична психологія**». До того часу вже чітко визначились три основних напрямки – кримінальна, судова та пенітенціарна психологія.

Юридична психологія пройшла в нашій країні довгий і непростий шлях розвитку, який продовжується і донині.

Вісторичній ретроспективі можна виділити такі основні етапи розвитку юридичної психології:

I - описовий (з давнини до початку XIX ст.);

II - порівняльно-аналітичний (XIX ст.);

III - природничо-науковий (з початку XX ст. до теперішнього часу).

Історія юридичної психології в нашій країні нараховує понад три століття. Можна виділити три етапи розвитку:

1) **кінець XVII ст. - перша половина XVIII ст.** (епоха Просвіти) – перші спроби проникнути в психологію (душу) злочинця, критично осмислити психологію людей, що вершать правосуддя;

2) **кінець XVIII ст. – остання чверть XIX ст.** - характеризується початком читання курсів із юридичної психології;

3) **XX ст - початок XXI ст.** – оформлення юридичної психології як галузі психологічної науки і становлення її як експериментальної дисципліни.

Юридична психологія виникла як відповідь на запити юристів-практиків, по суті це прикладна наука, призвана допомагати юристу шукати відповіді на необхідні питання. Історія юридичної психології починається з перших спроб застосувати психологічні знання у кримінальному судочинстві. Незважаючи на те, що юридична психологія — одна з порівняно молодих галузей психології, застосування психологічного знання з метою забезпечення правосуддя й інших

напрямків правоохоронної діяльності бере початок у далекій давнині. В античному і середньовічному процесі основним доказом було особисте визнання підозрюваного. Це визнання, як основний доказ, добувалося будь-якими шляхами, у тому числі з використанням катувань, в основі яких лежали узагальнені емпіричні дані, побутова психологія. Щоб змусити людину давати показання, спеціально створювалася шокова ситуація, яка провокувала до вираження певних почуттів та певного відношення до розслідуваної події. Наприклад, підозрюваного зненацька для нього вводили в слабо освітлену кімнату, де лежав труп убитого, і там підозрюваного вмовляли сказати правду, розраховуючи, що вражений винуватець видасть себе. Поряд з фізичними застосовувалися й моральні катування, в основі яких лежали узагальнені емпіричні дані, побутова психологія. Ще з давнини робилися спроби проведення випробувань, механізм яких був заснований на психофізіологічних закономірностях людського організму. У різних народів використовують певні способи випробувань. Так, на стародавньому сході були відомі ордалії. Зокрема, за вавилонським й індійським правом підозрюваного випробовували водою (у річці). В других народів відомі випробовування «розпеченим залізом» (у європейців), «рисом» (у китайців), «там-тамом» (в африканців).

У середньовічному кримінальному процесі також широко застосовуються випробування. Положення «Кароліні» (Кримінально-судового уложення імператора Карла V, що вийшло в 1532 р.) визначало процедуру «ведівських процесів». У цей період використовуються «випробування водою» («купання відьом»). Процедура пролягав в такому: руки, ноги і все тіло зв'язували мотузками, а потім зіштовхували у воду. Якщо стихія не приймала випробовуваного і тіло спливало, жінка визнавалася відьмою.

Випробування «розпеченим залізом» пролягало в тому, що випробовуваному примушували взяти рукою розпечений на вогні металевий предмет. Після цього руку перев'язували і через певний час пов'язка знімалася. Якщо опік був сильним, що не загоювався, робився висновок, що особа причетна до вчинення злочину. Психофізіологічний механізм пролягав у тому, що особа, яка причетна до вчинення злочину, перебуває в стані емоційного напруження, при якому відбувається підвищене потовиділення на долонях рук. У разі, якщо руки випробовуваного вологі, - рана загоюється довго, а отже, особа причетна до злочину і є винною.

Крім різних випробувань проводилися «добре дізнання», «допит з тортурами». Широке застосування має **психічне насильство** - «залякування словами» (показують знаряддя катувань і пояснюють їхнє призначення). У процесі допиту використовують наполегливі розпитування. Типові запитання приблизно такі: де і коли відбулася змова з дияволом, яким чином відьма віддавалася йому, скільки разів гостювала на шабашу, що там відбувалося тощо.

У інквізиційному процесі особисте визнання вважалося основним доказом. Причому таке визнання одержувалося з допомогою катувань і тортур.

Певна увага при оцінці показань обвинуваченого приділялася спостереженню за їхніми психофізіологічними реакціями на подразники (зміну тембру голосу, міміки, жестів та ін.).

На зміну феодальному середньовічному пошуковому процесу приходять буржуазний процес із властивою йому гласністю. Важливого значення набувають показання свідків і дані про особистість підсудного, потерпілого, позивача й відповідача. Безумовно, і тут для правильної оцінки зацікавлених осіб з'являється потреба у використанні психологічного знання. Кінець XVIII – початок XIX ст. відмічене зростанням інтересу вчених до проблеми людини. Принципи гуманізму, ведучого в той час філософського напрямку, підштовхнули революціонерів до створення першої в Європі «Декларації прав людини і громадянина». Перемога Великої французької революції (1789-1794) і прийняття в 1789 р. нового законодавства поклали початок активному впровадженню юридичної психології в судову практику.

У цей час зародилася антропологічна школа права, яка приділяла особливу увагу «людського фактору». З'явилися праці К. Екартсгаузена («Про необхідність психологічних знань під час обговорення злочинів», 1792), І. Шауманна («Думки про кримінальну психологію», 1792), І. Гофбауера («Психологія в її основних застосуваннях до судового життя», 1808), І. Фредрейха («Систематичне керівництво з судової психології», 1835) та інші.

Розвиток цивілізації викликає перегляд засобів одержання доказів, використання наукових даних психології. У формальній системі **зізнання** вважалося кращим доказом, воно було вирішальним. Нині воно, так само як і інші докази, може бути взяте до уваги з урахуванням конкретних особливостей кожної справи. Слідчий процес того часу допускав для одержання зізнання примусові заходи, на сьогодні, навпаки, намагаються забезпечити добровільність зізнання, і будь-який примусовий вплив на підсудного в цьому сенсі є незаконним, таким, що нищить значення здобутих таким шляхом відомостей. Юридична психологія як наука виникає у XVII–XVIII ст. Саме в цей час з'являються перші наукові праці з психології, звернені до сфери кримінального судочинства. Так, у Росії І.Т. Посошков (1652–1726) висловлювався щодо необхідності врахування психологічних особливостей злочинців, пропонував психологічні рекомендації щодо допиту свідків і обвинувачених («Книга о жадности и богатстве»). М.М. Щербатов (1733–1790) у своїх роботах зазначав, що закони повинні розроблятися з урахуванням індивідуальних особливостей особистості («Истории Российской империи с давних времен»). Кінець XIX – початок XX ст. характеризується соціологізацією кримінологічного знання. Причини злочинності як соціального явища почали вивчати соціологи Ж.Кетле, Е. Дюркгейм, П. Дюпоті, М. Вебер, Л. Леві-Брюль та ін., які, застосувавши методи соціальної статистики, подолали антропологічний підхід в поясненні природи злочинної поведінки, показавши залежність відхиляючої поведінки від соціальних умов. Для свого часу ці роботи були, безумовно, прогресивним явищем. У XIX ст. виходить серія робіт з юридичної психології: «Очерк судебной психологии» (А.У. Фрезе),

«Психологические особенности преступников по новейшим исследованиям» (Л.С. Владимиров), «Систематическое руководство по судебной психологии» (І. Фрідріх) та ін.

У XVIII–XIX ст. зароджується кримінальна, потім — судова, а пізніше юридична психологія.

Вперше факти стосовно психології злочинної поведінки, психології особистості злочинця і психології показань свідків широко вивчалися в Німеччині. Основоположник криміналістики австрієць Г. Гросс (1847–1915) створює фундаментальну працю “Кримінальна психологія” (він же творець першого в світі музею криміналістики в Граці). У цій праці Гросс використав багатий матеріал із галузі експериментальної психології (дослідження німецького психолога і фізіолога В. Вундта, французьких психологів А. Біне і Т. Рібо, німецького Г. Еббінгауза та ін.). У Росії про необхідність урахувати психологію злочинців висловлювався І.Т. Ціпків, що пропонував в "Книзі про вбогість і багатство" різні способи допиту обвинувачуваних і свідків. Він пояснював, як деталізувати показання лжесвідків, щоб одержати великий матеріал для їхнього викриття, рекомендував класифікувати злочинців щоб уникнути шкідливого впливу гірших на менш зіпсованих.

Середина XIX ст. характеризується тим, що в цей час були здійснені спроби визначити природу злочинної поведінки. Посилюється інтерес до кримінальної психології. Дослідження психології злочинних типів розпочинає італійський професор з судової психіатрії Ч. Ломброзо (1835–1909). Його теорія відображається в книзі «Преступный человек в его соотношении с антропологией, юриспруденцией и тюрьмоведением» (1876). З 1880 р. Ч. Ломброзо і його однодумці видавали журнал «Архив уголовного психиатрии и уголовного антропологии». Основна ідея теорії Ч. Ломброзо (антропологічної школи кримінального права) полягає в тому, що існує «природжений злочинець» - особливий тип особи, яку, як писав Ч. Ломброзо, необхідно обміряти, зважити і повісити. «Природженого злочинця» можна виявити за фізичними ознаками («стигматами»).

У XIX — на початку XX ст. виходять фундаментальні праці австрійських і німецьких учених, що ґрунтуються на експериментальних дослідженнях. Помітним досягненням у розвитку юридичної психології були роботи Г. Гроса "Посібник для слідчих" і "Кримінальна психологія". Автор вперше аргументував необхідність виділення окремого напрямку юридичної психології - судової психології, в структурі якої виділив "суб'єктивну психологію", під якою розумів психічну діяльність судді, і "об'єктивну психологію" - психічну діяльність тих учасників процесу, які забезпечують судді матеріал для остаточних висновків і суджень, необхідних для винесення вироку (обвинувачуваного, свідка, потерпілого). Ганс Грос є одним з піонерів кримінальної психології. У 1902 році експерименти по визначенню ступеня достовірності показань свідків виробляв німецький психолог Вільям Штерн. Спираючись на свої дані, В. Штерн стверджував, що показання свідків принципово недостовірні, порочні, оскільки «забування є правило, а спогад -

виняток».За його хибною думкою, показання свідків є принципово недостовірними. Однак необхідно відзначити, що далеко не всі юристи і психологи того періоду поділяли негативне ставлення до показань свідків. Серед них, перш за все, слід назвати найвидатнішого російського юриста А.Ф. Коні. А.Ф. Коні різко виступив проти висновків В. Штерна і О. Гольдовського. Він говорив: «Не можна приховувати, що дослідження Штерна вкрай однобічні, не можна також приховувати і того, що, по суті це стільки ж похід проти свідків, скільки і суддів і особливо присяжних засідателів». Пізніше, на засіданні того ж суспільства, А.Ф. Коні виступив із самостійним доповіддю з того ж питання, яка по суті була відповіддю на безпідставні твердження про ненадійність показань свідків.

Вчені Казанського університету. А. Лазарев і В. І. Валицкий констатували, що положення Штерна не матимуть значення для практики, що найважливіше зло при показаннях свідків - **не мимовільні помилки**, а свідомо брехня свідків, яка поширена більш ніж прийнято вважати: майже три чверті свідків відступають від правди.

У своїх психологічних дослідженнях В. Штерн та ін. проявляли нерозуміння особливостей психічного відображення об'єктивної дійсності. Так, сутність мимовільної пам'яті вони розглядали як випадковий результат пасивної фіксації мозком діючих на нього факторів.

Наукові засади юридичної психології формувалися в результаті вивчення фізіології вищої нервової діяльності людини (праці І.М. Сеченова, І.П. Павлова, В. І. Сербського, В.М. Бехтерева та ін.). **Перші спроби використовувати наукові дані психології в кримінальному судочинстві належали Л.Є. Владимирову, А. І. Єлістратову, Я.А. Канторовичу, А.Є. Брусиловському, М.М. Гернету, А.Ф. Коні та ін.** Ці вчені проводили експерименти з вивчення можливості повного сприйняття індивідом дійсності в екстремальних умовах і подальшого відтворення з метою встановлення даних, пов'язаних із достовірним характером показань свідків.

Судово-психологічні проблеми досліджувалися також ученими-психіатрами. Так, питання психопатології осіб, які вчинили злочини, вивчалися в психоневрологічному інституті (під керівництвом В.М. Бехтерева). У цей же час з'являються праці, присвячені навіюванню і гіпнозу, можливостям їхнього використання в судочинстві.

На початкових етапах становлення юридичної психології з метою діагностики особи злочинців спостерігалися спроби застосування антинаукових теорій (фізіогноміки, графології, френології та ін.). Діагностика кримінального типу за рисами зовнішності, формою обличчя, наявністю зморшок, особливостями почерку відображає примітивізм і спрощений підхід до складних наукових та прикладних проблем.

Історія юридичної психології знає періоди, коли створювалися спеціальні кабінети та інститути з вивчення особи злочинця і злочинності. Так, 1918 р. у Петрограді було створено кабінет з вивчення злочинності і особи злочинця (аналогічні кабінети створюються в Москві, Саратові, Ростові, Києві, Харкові,

Одесі). 10 липня 1923 р. Заснуванні в Харкові, Києві та Одесі обласні кабінети науково-судової експертизи і затвердив положення про них. 25 квітня 1925 р. Раднарком УСРР затверджує нове положення про кабінети науково-судової експертизи, що передбачає не тільки виконання експертиз у судових справах, а й проведення наукових робіт і експериментальних досліджень з питань кримінальної техніки і методології досліджень злочинів і дослідження особи злочинця.

Прогресивні юристи другої половини XIX і початку XX ст. (Л. Владимиров, Д. Дріль, С. Гогель, А. Коні, Л. Петражицький, В. Чиж, М. Ядринцев та ін.), розуміючи, що лише психологія дозволяє визначити закономірності, детермінуючі поведінку людини, вважали, що юридична психологія повинна скласти наукову основу кримінального права, тобто на її базисі має будуватися вчення про суб'єкт злочину, осудність, зміст покарання.

У 1927 р. було організовано лабораторію експериментальної психології при Московській губернській прокуратурі.

У закордонних країнах в 30—70-ті рр. XX ст. одержали подальший багатоплановий розвиток як теоретичні розробки, так і різнобічні підходи в створенні інструментарію психодіагностики, психокорекції й психотерапії. Для пояснення причин злочинності й особистості злочинця у цей період було запропоновано багато психологічних теорій. У закордонних оглядових публікаціях з юридичної психології в якості вузлових виділяються такі підходи: біо-психологічні теорії; психоаналітичні теорії; теорії рис особистості; теорії емоційних проблем; теорії класичного, соціально-когнітивного навчання; теорії Я-концепції; теорії інформаційного соціального контролю; теорії соціопатичної особистості; теорії розумових моделей та ін.

У 30-ті роки XX ст. в Радянському Союзі відбуваються політичні зміни в житті суспільства, що негативно позначилися на розвитку юридичної психології. Установи з вивчення злочинності і особи злочинця ліквідуються або реорганізуються. Психологія перетворюється на додаток педагогіки. Дослідження в галузі судової психології припиняються. В юриспруденції починає домінувати концепція А.Я. Вишинського про примат особистого визнання (особисте визнання - цариця доказів вини підсудного).

Відродження юридичної психології припадає на 50—60-ті роки XX ст. З 1965 р. судову психологію почали викладати в юридичних вузах і на юридичних факультетах університетів.

У 1966 р. Міністерство вищої і середньої освіти СРСР провело Всесоюзний семінар з судової психології, на якому обговорювалися проблеми викладання цієї дисципліни. У 1971 р. у Москві відбулася I Всесоюзна конференція з судової психології, а в 1986 р. у м. Тарту (Естонія) - II Всесоюзна конференція, присвячена проблемам юридичної психології.

Про розвиток юридичної психології свідчить вихід у світ фундаментальних праць «Судебная психология для следователей» (О. Р. Ратінов, 1967), «Судебная психология» (А. В. Дулов, 1975), «Юридическая психология» (В. Л. Васильєв, 1974, 1991, 2003) та ін.

З 1998 р. у науково-дослідних інститутах судових експертиз Міністерства юстиції України створюються підрозділи, що спеціалізуються на проведенні судово-психологічних експертиз. У 1995 р. в Україні створено Інститут вивчення проблем злочинності при Академії правових наук України, що проводить, зокрема, наукові та експериментальні дослідження, пов'язані з проблемами юридичної психології. В останні десятиліття ХХ ст. активізуються дослідження в таких галузях, як проблематика комплексної науки віктимології (дослідження злочинів з позицій відносин-й особистості жертви), як виявлення ролі феномена "стигматизації", тобто "суспільного своєрідного таврування" на розвиток злочинців (по Е. Сатерленду), як вивчення "системи злочинної поведінки" (через вивчення групового способу життя злочинців, генезису їхніх специфічних субкультур), як аналіз ефективності різних виправних програм (по Кларку, через вивчення впливу психотехнологій ресоціалізації та реабілітаційного впливу на зниження рецидиву).

Проблеми юридичної психології завжди привертали пильну увагу українських дослідників. На початку ХХ ст. вивчалися такі проблеми:

- динаміка злочинності і її співвідношення із соціально-економічною динамікою розвитку держави;
- соціальні джерела злочинності;
- процес утворення злочинної особистості;
- вплив діяльності пенітенціарних органів на особистість злочинця;
- загальні питання юридичної психології (предмет, система, методи, історія, зв'язки з іншими науками);
- правосвідомість і правова психологія;
- психологічна характеристика юридичної діяльності;
- кримінальна психологія, психологія злочинця й злочину;
- психологія попереднього слідства;
- психологія кримінального судочинства;
- судово-психологічна експертиза;
- психологічні особливості неповнолітніх правопорушників;
- кримінально-виконавча психологія;
- етика й психологія правовідносин у сфері підприємницької діяльності;
- психологічні закономірності виникнення й розвитку "тіньової економіки";
- психологія організованої злочинності та ін.

У ці роки в Україні були перекладені й видані праці таких учених, як Г. Гросс, О. Липман, Е. Штерн, М. Герінг, Г. Мюнсберг, А. Гельвіг та інших, що, звичайно, вплинуло на вітчизняні дослідження. Особливе значення цьому приділяли юридичні суспільства Києва, Харкова й інших міст. Спеціальні кабінети й лабораторії були організовані у всіх великих містах України: Києві, Харкові, Одесі, Львові. Однак у 30—60-ті рр. дослідження в галузі юридичної та іншій галузях психології були згорнуті. Вони відновилися тільки в середині 60-х рр., коли було прийнято постанову про поліпшення юридичної освіти й подальший розвиток юридичної науки. З 1971 р. стали проводитися наукові

конференції по юридичній психології. У цей час рішенням теоретичних і прикладних питань юридичної психології займалися багато видних українських юристів і психологів (М.В. Костицький, В.Е. Коновалова, Ю.Шепитько, З. І. Мітрохіна, В.С. Медведєв, Н.В. Алікіна та ін.). Вони розглядали не тільки проблеми особистості злочинця, психічних механізмів вчинення злочину, а й питання профілактики правопорушення, психологічних основ проведення попереднього слідства. Українські вчені вивчали різні аспекти особистості співробітників органів правосуддя, вирішували завдання щодо профвідбору, профпідготовки і т. ін. Засновник і голова вітчизняної психологічної школи права

Л. Петражицький розпочинає свою фундаментальну працю «Теорія права і держави у зв'язку з теорією моральності» з викладу головних положень емотивної психології. Він аналізує поняттєво-категоріальний апарат школи, зокрема моторні подразнення і мотиви поведінки, імпульси або емоції, інтелектуальні емоції, інтуїцію, емотивну інтуїцію, спеціальні і бланкетні емоції з їх акціями, види мотивації.

Тепер у правоохоронних органах працює багато психологів. Крім того, є значна кількість спеціалізованих наукових центрів й академічних інститутів, де ведуться цілеспрямовані дослідження із проблематики юридичної психології. Відповідно до переліку ВАК України засновано спеціальність «Юридична психологія» (19. 00. 06).

3. Система юридичної психології.

Юридична психологія, досліджуючи різноманітні форми психологічних явищ у сфері застосування права, має підпорядковувати їх певній науково обґрунтованій системі, що поєднує комплекс і спрямованість психологічних знань.

Суміжний характер юридичної психології, зумовлений її тенденціями і тяжінням, з одного боку, до загальної психології, а з другого - до юриспруденції, спричиняє певні труднощі у формуванні її системи. Побудова останньої внаслідок комплексного характеру досліджуваних питань залежить від домінуючої основи в системі наукових знань, а також від цілей і завдань, що стоять перед наукою.

Побудова системи юридичної психології за принципами загальної психології означала б не вирішення проблеми, а коментування окремих психологічних закономірностей фрагментарними відомостями з галузі юриспруденції. З огляду на це система юридичної психології має бути сформована на інших принципах, що відповідають завданням становлення і розвитку науки, підпорядкованих тим її закономірностям, дослідження яких забезпечує найбільш плідний розвиток широкого кола юридичних наук. Дослідження у цій галузі знань логічно узгоджуються з усіма формами і видами правової діяльності, тому в їхню основу покладено об'єктивно існуючі комплекси правових знань.

Тут важливо зазначити, що побудова системи науки не є одноразовим процесом. Розвиток науки та її окремих галузей, виникнення й вирішення нових

проблем вносять корективи у формування системи, змінюючи в ній співвідношення окремих структурних частин, що відображають рух і удосконалення її змісту.

Традиційно юридична психологія поділяється на **загальну й особливу частини**. В **загальній частині** викладаються предмет, методи, місце в системі наук і власне система науки, історія, аналіз найважливіших етапів її розвитку, тенденції, що відобразилися у фундаментальних наукових працях, дослідження методологічних засад науки.

Особлива частина юридичної психології охоплює психологію судочинства, яка вивчає значний комплекс питань, пов'язаних із психологічними сторонами судово-слідчої діяльності. Вона складається з таких розділів: кримінальна психологія, психологія потерпілого, психологія правопорушень неповнолітніх, слідча психологія, психологія судового процесу, судово-психологічна експертиза та пенітенціарна психологія (виправно-трудова чи кримінально-виконавча), що досліджує психологічні характеристики колективів засуджених, психологічні основи процесу їхнього виправлення і перевиховання (корекції).

Даний розділ охоплює також питання, що характеризують **психологічні основи окремих процесуальних дій**, таких як слідчий огляд, допит, пред'явлення для впізнання, перевірка показань на місці, слідчий експеримент, обшук, призначення і провадження судово-психологічної експертизи.

Окремим розділом юридичної психології представлена пенітенціарна психологія (виправно-трудова чи кримінально-виконавча), що досліджує психологічні характеристики колективів засуджених, психологічні основи процесу їхнього виправлення і перевиховання (корекції). Пенітенціарна психологія досліджує також професійні якості й психологічні характеристики осіб, які виконують виховні функції, з метою розробки рекомендацій з найбільш ефективного здійснення впливу на засуджених.

В юридичній психології, виходячи з характеру досліджуваних нею закономірностей, як відносно самостійні, виділяють чотири основні галузі: правову, кримінальну, судову і пенітенціарну психологію. У свою чергу, кожна галузь відповідно до своєї спрямованості досліджує групи психічних закономірностей, що належать до її предмета.

У сучасній юридичній психології виокремлюють нову галузь юридичної психології - **правову**. Ця галузь покликана вивчати психологічні особливості дії права як чинника соціальної регуляції поведінки людини чи групи людей, психологічні закономірності правотворчого процесу, психологічні механізми правосвідомості та праворозуміння. В юридичній психології досліджуються не лише проблеми психологічних закономірностей правопорушень (злочинів), а й психологія правомірної поведінки, психологічні особливості недопущення злочинних дій, впливу соціальних заборон, громадської думки, моралі, правових розпоряджень на поведінку особи, формування її правослухняності.

Кримінальна психологія вивчає: а) психічні закономірності, пов'язані з формуванням антисоціальних настанов, мотивів вчинення злочину і

протиправних дій, поведінкою осіб, які характеризуються делінквентністю (схильністю до правопорушень); б) психологію формування груп правопорушників, роль конкретних обставин і факторів, що сприяють їхній появі; в) форми і способи діяльності, спрямованої на попередження антисоціальних тенденцій, виявлення причин і умов, що у психологічному аспекті сприяють формуванню антисоціальних настанов та їх проявам, розробляє конкретні заходи профілактичного характеру.

Судова психологія як предмет дослідження включає проблематику, що стосується психологічної характеристики правоохоронної діяльності, пізнавальних процесів, пов'язаних із доказуванням, психологічних основ проведення окремих процесуальних дій, а також аналізу психологічної сторони формування внутрішнього переконання. До предмета судової психології належить і вирішення комплексу питань, що характеризують психологічний аспект профілактичної діяльності в сфері судочинства.

Пенітенціарна психологія вивчає психологічні особливості посткримінальної поведінки і відбування покарання у відповідних установах. Предмет її дослідження - психологічна структура особи, яка відбуває покарання (її адаптація, ставлення до встановленого режиму, вироку); психологічний бік формування мікрогруп та їхньої спрямованості; методи впливу та їх оптимальне сполучення, що застосовуються з метою створення необхідного психологічного клімату, та ін. До предмета пенітенціарної психології входить також система заходів, які забезпечують розробку і застосування прийомів виховного впливу, навчання педагогічного персоналу (вихователів), формування у них навичок, необхідних для здійснення виховних функцій.

Галузі юридичної психології характеризуються різним рівнем розвитку, що пояснюється, з одного боку, потребами правозастосовчої практики, а з іншого — нерівномірністю формування окремих сторін досліджуваних проблем, обмеженістю експериментальних даних, недостатнім залученням суміжних галузей знань, що дають змогу комплексно вивчати закономірності психіки людини.

Становлення юридичної психології як самостійної науки зумовлене тим, що проблеми, які належать до її предмета, не могли бути вирішені з використанням даних загальної психології, а вимагали з'ясування специфічних закономірностей, вирішення яких можливе тільки на стику психологічної та юридичної наук. Нова система знань, яка дає змогу поглиблено досліджувати проблеми, пов'язані із закономірностями психіки, що проявляються в правовій сфері, створила передумови для самостійного існування юридичної психології. Для закономірностей юридичної психології характерне те, що досліджувані нею психічні явища є наслідком порушення правових норм. Правова діяльність як самостійна галузь суспільної практики вимагає вивчення тієї системи психічних явищ, що зумовлені правовим впливом у всіх його формах і проявах. Ці психічні явища різноманітні й породжені особливостями та завданнями кожної сфери застосування норм права. Інтегративна функція юридичної психології полягає у використанні даних однієї науки для цілей іншої, причому

в цьому взаємопроникненні створюються нові проблеми, що потребують вирішення.

Наряду з розвитком кримінальної психології, психології потерпілого, слідчої психології та інших дисциплін, які входять в структуру особливої частини юридичної психології, ***в останні роки велися інтенсивні дослідження психології юридичної праці***, в результаті яких були створені професіограми юридичних професій, розроблені методи професіонального відбору та професійної орієнтації в області юриспруденції.

Психологічні закономірності, що стосуються характеристики довільних і мимовільних реакцій людини на подразник, використовуються в криміналістиці як аксіоматичні, а їхня інтерпретація зумовлює обрання тактичних прийомів провадження обшуку та інших слідчих дій. Знання закономірностей навіювання використовується для його нейтралізації у процесі виконання окремих процесуальних дій, при правовій регламентації яких *враховуються особливості людської психіки, що негативно впливають на достовірність інформації, яка повідомляється*.

Психологічні та юридичні аксіоми позитивно впливають на розвиток і дослідження суміжних питань, а також сприяють їх правильному розумінню та застосуванню. Так, психологічні аксіоми широко використовуються при формуванні різних рекомендацій і положень окремих статей кримінального і кримінально-процесуального закону. Аксіоми ж правового характеру визначають режим і межі використання психологічних знань для правозастосовчої діяльності. Цей характер взаємопроникнення знань також є специфічною особливістю юридичної психології як науки. Отже, юридична психологія є наукою, що має подвійну природу і розвивається на стику двох наук — психології та юриспруденції.

Юридична психологія в сучасному її розумінні – це наука, яка вивчає різні психологічні аспекти особистості та діяльності в умовах правового регулювання. Вона може успішно розвиватися та вирішувати комплекс задач, які стоять перед нею, тільки дякуючи системному підходу

4. **Зв'язок юридичної психології з іншими науками.**

Юридична психологія включає в себе різні галузі наукових знань, є прикладною наукою і рівною мірою належить як психології, так і юриспруденції.

Судова (нині юридична) психологія виникла у відповідь на запити практики боротьби зі злочинністю на стику правової та психологічної наук. Тому вона носить, безумовно, комплексний, міждисциплінарний характер. Юридична психологія є як би частинкою багатьох наукових дисциплін, тому вона не може не займати своє місце в нижчеперелічених дисциплінах. Перш за все, вона пов'язана із загальною психологією і по відношенню до неї знаходиться в ряду аналогічних їй наукових дисциплін, які Л.С. Виготський називав галузями прикладної психології (педагогічна, медична та ін.). Тісні зв'язки юридична психологія підтримує також і з соціальною психологією. Такі її розділи, як соціально-психологічні проблеми особистості, є базовими у

вивченні психологічних аспектів діяльності слідчого, складу суду, психології злочинної групи та деяких інших питань. Багато положень юридична психологія запозичує з галузі педагогічної, медичної, інженерної психології, психології праці, управління стосовно до вирішення своїх приватних завдань. Причому юридична психологія не тільки підтримує з ними міждисциплінарні зв'язки, а й надає їм унікальну допомогу, виконуючи по відношенню до них пізнавальну функцію.

«Багато процесів і явища, що вивчаються ... юридичною наукою, - вказує Б.Ф. Ломов, - не можуть бути до кінця зрозумілі без розкриття ролі в цих процесах і явищах тих факторів, які визначаються як психологічні, без знання «механізмів» індивідуальної та групової поведінки людей, закономірностей формування стереотипів поведінки, без аналізу психологічних властивостей і особливостей особистості, її здібностей, характеру, міжособистісних стосунків тощо».

Як природничо-наукову основу юридична психологія використовує методологічні засади фізіології вищої нервової діяльності. Усі психічні прояви, що виявляються в психічних процесах, властивостях і станах, як і в інших характеристиках психологічної структури особи, зумовлені фізіологічними закономірностями. Психічні процеси, що виникають у людини внаслідок дії внутрішніх і зовнішніх чинників, є відповіддю на подразники. Так, способи відображення навколишньої дійсності, їхня своєрідність, залежність від стану органів чуття і психічного стану особи дають пояснення багатьом закономірностям формування показань свідків, потерпілих, обвинувачених, а отже, створюють певне підґрунтя для розроблення заходів і рекомендацій із використанням даних вищої нервової діяльності. Рефлекторна теорія у фізіології, теорія єдності процесів збудження і гальмування дозволяють пояснити безліч психічних процесів, що специфічно відображаються в юриспруденції, зокрема фізіологічний афект, мотиви вчинення злочину, прагнення правопорушника поділитися «таємницею» злочинного діяння, замаскувати свій емоційний стан під час процесуального спілкування тощо.

Психічні явища, пов'язані з певними закономірностями психічної організації особи, можуть бути пояснені за допомогою положень фізіології вищої нервової діяльності, яка дає уявлення про типи темпераменту та їхні прояви, типові риси характеру, спрямованість особи, її вольові процеси та інші дані, що лежать в основі життєдіяльності людини. Знання і використання цих закономірностей, що є природничо-науковими засадами юридичної психології, сприяють розвитку теоретичних концепцій науки і розроблених нею практичних рекомендацій.

Юридична наука, безумовно, не може замикатися у власних вузьких рамках і не враховувати економічних, демографічних, культурних, соціально-психологічних й інших факторів при рішенні проблем правоохоронної й правозастосовної діяльності. У формуванні юридичної психології значне місце належить її правовим основам. Сама назва науки - юридична психологія - передбачає не тільки спрямованість на використання психологічних знань, а й

певні режими, в яких вони можуть застосовуватися. Наявність правових установок для юридичної психології означає, що її дослідження і рекомендації мають точно відповідати демократичним засадам судочинства, його принципам і змісту окремих правових норм, тобто за своєю сутністю не суперечити тим демократичним і моральним установкам судочинства, які забезпечують виконання завдань, поставлених державою перед правоохоронними органами. Демократизм судової системи і суворе додержання законності в її діяльності зумовлюють характер судово-психологічних досліджень і межі допустимості тих рекомендацій, які є результатами даних досліджень. У цьому аспекті неприпустимим є розроблення таких методів досліджень людської психіки і заснованих на них рекомендацій, що суперечать морально-правовим вимогам, пов'язані з порушенням демократичних прав і гарантій особи.

Юридична психологія пов'язана з різними юридичними науками. Існує зв'язок юридичної психології з теорією держави і права. Необхідно зазначити, що в теорії держави і права досліджуються проблеми правової свідомості, механізму дії правової системи, правомірної та протиправної поведінки, дії юридичної відповідальності.

Тісний зв'язок юридичної психології простежується з такими юридичними науками, як кримінальне і цивільне право, кримінальний і цивільний процеси, кримінологія і криміналістика. Так, кримінальне право, досліджуючи питання, пов'язані із суб'єктом злочину і його суб'єктивною стороною, осудністю, мотивом злочину, виною, вчиненням злочину в стані сильного душевного хвилювання, доведенням до самогубства тощо, не може обійтися без використання положень юридичної психології. Зокрема, дані психології сприяють визначенню віку кримінальної відповідальності, покарання тощо.

Юридична психологія взаємопов'язана і з процесуальними науками (кримінально-процесуальним і цивільним процесуальним правом). Дослідження проблем доказування, внутрішнього переконання судді, процесуального статусу учасників кримінального процесу тощо не може бути здійснене без залучення даних психології. У цьому плані одержали розвиток «психологія показань свідків», «психологія внутрішнього переконання», «психологія потерпілого чи обвинуваченого» та ін.

Існують тісні зв'язки між юридичною психологією і криміналістикою. Остання служить цілям розкриття, розслідування, судового розгляду і попередження злочинів, а також розробляє оптимальні прийоми і методи збирання, дослідження, оцінки і використання доказів. Тому криміналістика максимально використовує дані психології. Юридична психологія сприяє розробленню тактичних прийомів, заснованих на використанні на необхідному рівні психологічного впливу, що дає змогу встановити психологічний контакт, викрити неправду, актуалізувати забуте.

Вченими-правознавцями традиційно в юриспруденції виділяються наступні три форми її взаємодії із суміжними науками:

1. Використання даних суміжних з юриспруденцією наук для рішення актуальних специфічних проблем правотворчості й правового регулювання.

2. Використання наукових ідей і принципів суміжних наук для аналізу системи державно-правового регулювання.

3. Використання в соціально-правовому пізнанні конкретних прийомів, методів, способів, наукового дослідження, запозичених з тієї або іншої конкретної науки.

На сьогодні у центрі уваги юридичної психології знаходяться психологічні аспекти особистості її поведінки та діяльність у сфері права. Адже, саме право є визначена природою людини система регулювання суспільних відносин, звернена, передусім, до особистості.